

O'QUVCHILARDA DEVIANT XULQ-ATVORNI KELIB CHIQISHIGA SABAB BO'LUVCHI PSIXOLOGIK OMILLAR

Yusupova Nilufar Maxsutovna

Buxoro viloyati Vobkent tumani

8-umumiy o'rta ta'lim maktabi

ANNOTATSIYA

Mazkur maqolada o'quvchilarda deviant xulq-atvorning kelib chiqishiga sabab bo'luvchi psixologik omillar yoritilgan. Shaxs rivojlanishiga ta'sir etuvchi ichki va tashqi omillar, oilaviy muhit, maktabdagi munosabatlar hamda tengdoshlar ta'siri tahlil qilingan. Shuningdek, deviant xulqning oldini olish va korreksiya qilish bo'yicha psixologik yondashuvlar bayon etilgan.

Kalit so'zlar: Deviant xulq, psixologik omillar, o'quvchi, xulq-atvor, emotsional rivojlanish, ijtimoiy muhit, stress, tarbiya, psixoprofilaktika, moslashuv.

KIRISH

Deviant xulq-atvor jamiyatda qabul qilingan me'yor va qoidalardan chetga chiqadigan xatti-harakatlar majmuasidir. O'quvchilarda bunday xulqning shakllanishi ko'pincha murakkab psixologik jarayonlar bilan bog'liq bo'lib, u shaxsning ichki holati va tashqi muhit ta'sirida yuzaga keladi.

Deviant xulqning kelib chiqishida eng muhim omillardan biri oilaviy muhit hisoblanadi. Oilada mehr-muhabbat yetishmasligi, doimiy nizolar, ota-onaning befarqligi yoki haddan tashqari qattiqqo'lligi bolaning emotsional rivojlanishiga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Bunday sharoitda bola o'zini tushunilmagan va himoyasiz his qiladi, bu esa salbiy xulq shakllanishiga olib keladi. Yana bir muhim psixologik omil — o'zini baholash darajasining pastligi. O'quvchi o'zini kamsitilgan yoki muvaffaqiyatsiz deb his qilsa, u jamiyat me'yorlariga zid xatti-harakatlar orqali e'tibor qozonishga harakat qilishi mumkin. Bu holat ko'pincha agressiya yoki qoidabuzarlik ko'rinishida namoyon bo'ladi. Stress va emotsional zo'riqish ham deviant xulqning shakllanishida katta rol o'ynaydi. Maktabdagi muvaffaqiyatsizliklar, tengdoshlar bilan nizolar yoki o'qituvchi bilan munosabatlardagi muammolar o'quvchida ichki bosimni kuchaytiradi. Agar bu holat to'g'ri boshqarilmasa, salbiy xulq shakllanishi mumkin.

Tengdoshlar ta'siri ham muhim psixologik omillardan biridir. Salbiy guruhga qo'shilish, noto'g'ri qadriyatlarni qabul qilish yoki "qabul qilinish" istagi o'quvchini deviant xatti-harakatlarga undashi mumkin. Shuningdek, shaxsning temperament xususiyatlari ham muhim rol o'ynaydi. Hissiy beqarorlik, impulsivlik va o'zini boshqarish qobiliyatining pastligi deviant xulq ehtimolini oshiradi. Deviant xulqni bartaraf etishda psixologik profilaktika muhim ahamiyatga ega. Maktab psixologi

o'quvchilarning emotsional holatini o'rganishi, xavf guruhini aniqlashi va ular bilan individual ishlashi zarur.

Psixologik treninglar orqali o'quvchilarda ijobiy xulq-atvor, stressga bardoshlilik va ijtimoiy ko'nikmalar shakllantiriladi. Bu esa deviant xulqning oldini olishga xizmat qiladi.

Oila va maktab hamkorligi ham muhim omildir. Ota-onalar farzandining xulqini diqqat bilan kuzatishi, unga mehr va qo'llab-quvvatlash berishi kerak. Sog'lom oilaviy muhit deviant xulqning oldini olishda asosiy omil hisoblanadi.

Jamiyat taraqqiy eta borgan sari, undagi ijtimoiy me'yorlar va tartibotlar tanimsiz o'zgarib, sayqallasha borishi, unga bevosita bog'lik deviantlik tushunchasini mazmun va mohiyatini izohlashga bo'lgan urinishlarni, ta'limotlarni ham o'zgarishiga, rivojlanishiga zamin yaratdi. Inson o'zi yashayotgan jamiyatning ijtimoiy me'yorlari

va boyliklarini qadriga yetgandagina o'zining ijtimoiy statusga egalik darajasini anglab yetadi. Jamiyatdagi ijtimoiy me'yorlardan og'ish xulqi, ma'naviy-huquqiy me'yorlardan chekinish bunga misol bo'la oladi. Umuman olganda keyingi paytlarda deviantlik va deviantlikka xos bo'lgan holatlar haqida yondashuvlar turli-tuman ko'rinishlarda ifoda etilmoqda. Masalan, deviantlik yoki deviant xulq-atvor tushunchasi bilan yonma-yon holatda delikventlik, adekvantlik, asotsial xulq, ijtimoiy deviantlik, noijtimoiy holatlar, g'ayrijtimoiy holatlar kabi ko'rinishlarda namoyon bo'lmoqda. Ilmiy adabiyotlarda keltirilishicha, xulqiy og'ish muammosini tasniflashni shartli ravishda uch asosiy yo'lini ajratish mumkin: ijtimoiy-xuquqiy, klinik va psixologik.

Inson xulq-atvori, psixologik xususiyatlari bilan bog'liq masala insoniyatni qadim zamonlardan buyon qiziqtirib kelgan. Bu sohada izlanish olib borgan ko'plab olimlar insonning tug'ilganidan boshlab shakllanishi bilan bog'liq barcha hodisalarni o'rganishni tadqiq qilish orqali, uning o'ta murakkab jihatlarini kashf etgan. Haqiqatdan ham, inson xulq-atvorining jamiyatda belgilangan hayotiy normal mezonlardan og'ishi, buzilishi bilan bog'liq muammoni psixologiya fani o'rganadi.

Psixologiyada deviant, ya'ni oq'uvchi axloqning turli shakllari, anomal turlari, sabab va motivlari mavjud bo'lib, bu pedagoglar, psixologlar, psixoterapevt va boshqa inson ongi va tarbiyasi masalalari bilan shug'ullanuvchi soha mutaxassislarining tadqiqot obekti hisoblanadi.

Ma'lumki, kishining deviant axloqini jamiyatda qabul qilingan me'yorlarga zidligi va ruhiy jarayonlarining muvozanatsizligi, moslashuvchan emasligi ko'rinishida yoki uning shaxsiy axloqi ustidan axloqiy va estetik nazoratdan bo'yin tovlash ko'rinishidagi o'zini faollashtirish jarayonining buzilishida namoyon bo'luvchi alohida qilmishlar yoki qilmishlar tizimi sifatida belgilash mumkin. Og'uvchi xulq (deviant, lot. deviatio – og'ish) deb, kishining qilmishlari, faoliyati turi

odatiy, umum e'tirof etilgan me'yorlardan farq qiladigan yoki u o'zi a'zosi bo'lgan jamiyat tomonidan qabul qilingan me'yorlarga mos kelmay, barqaror ravishda ularning ijtimoiy me'yorlaridan og'ishida namoyon bo'ladigan axloqqa aytiladi.

Yetuk intellektual salohiyatga ega shaxslar odatda voqelikka moslashish yoki uni o'zgartirish strategiyalaridan birini tanlaydilar. Ba'zi hollarda shaxs o'z dunyoqarashiga mos kelmaydigan ijtimoiy muhitga qarshi faol pozitsiya egallab, uni o'z qadriyatlariga muvofiq o'zgartirishga harakat qiladi. Bunday holatda shaxs ijtimoiy me'yorlarni buzuvchi xatti-harakatlarni o'z maqsadiga erishish vositasi sifatida ko'rishi mumkin. Natijada jamiyat ham bunday xatti-harakatlarga nisbatan moslashuvchi yoki korrigirlovchi javob qaytaradi.

Borliqni salbiy qabul qiluvchi shaxslar ko'pincha unga moslashishni rad etib, ichki yoki tashqi qarshilik pozitsiyasini tanlaydilar. Ayrim hollarda esa shaxs jamiyat me'yorlarini e'tiborsiz qoldirib, o'z "tor dunyosi" doirasida yashashga harakat qiladi. Bunday holat ijtimoiy moslashuvning susayishi va shaxsning jamiyatdan ajralib qolishiga olib kelishi mumkin.

Deviant xulq-atvor muammosi murakkab va fanlararo xarakterga ega bo'lib, uning yagona mukammal tasnifi mavjud emas. Umuman olganda, deviant xulq-atvor jamiyatda qabul qilingan ijtimoiy, huquqiy va axloqiy me'yorlardan og'ish sifatida namoyon bo'ladi. U individual xatti-harakat yoki keng tarqalgan ijtimoiy hodisa shaklida uchrashi mumkin.

Deviant xulq-atvor turli mezonlarga ko'ra tasniflanadi: ommaviy yoki individual ko'rinishi, ijobiy yoki salbiy oqibatlarini, subyekt va obyektga ko'ra shakllari, davomiyligi hamda me'yor buzilish darajasiga qarab (jinoyatchilik, ichkilikbozlik, giyohvandlik, bezorilik va boshqalar).

Olimlar fikricha, shaxs xulq-atvori jamiyatga munosabatiga ko'ra me'yoriy, moslashuvchan, deviant va huquqbuzarlik shakllarida namoyon bo'ladi. Shuningdek, deviant xulq-atvor psixik buzilishlar bilan bog'liq bo'lgan holatlar va ijtimoiy-axloqiy me'yorlardan og'ish shakllariga ajratiladi.

Deviant xulq-atvor nafaqat shaxsning o'ziga, balki uning oilasi va yaqin muhitiga ham salbiy ta'sir ko'rsatadi. Bunday bolalar mavjud oilalarda ko'pincha salbiy emotsional holatlar, tushkunlik va ijtimoiy moslashuvdagi qiyinchiliklar kuzatiladi. Natijada ota-onalarning tarbiyaviy samaradorligi pasayadi va ular ham psixologik yordamga muhtoj bo'lishi mumkin.

Tadqiqotlar deviant xulq-atvorli bolalar oilasida bir necha bosqichli krizis holatlari kuzatilishini ko'rsatadi: muammoni inkor etish, vaziyatning og'irlashuvini anglash, chiqish yo'llarini izlash, mutaxassislariga murojaat qilish, haddan tashqari himoyalanih va nihoyat psixologik muvozanatni tiklashga intilish.

Bunday oilalar bilan ishlashda psixologik, pedagogik va tibbiy yondashuvlar muhim ahamiyatga ega. Oilaga ijtimoiy-psixologik xizmat ko'rsatish,

psixodiagnostika, maslahat berish, profilaktik chora-tadbirlar va psixokorreksiya dasturlarini tashkil etish samarali usullar hisoblanadi. Deviant xulq-atvor muammosini hal etishda nafaqat shaxs bilan, balki uning oilasi va ijtimoiy muhiti bilan kompleks ishlash zarur. Bu esa shaxsning sog'lom ijtimoiylashuvi va jamiyatda barqaror moslashuvini ta'minlashga xizmat qiladi.

XULOSA

Xulosa qilib aytganda, o'quvchilarda deviant xulq-atvorning kelib chiqishi ko'plab psixologik omillar bilan bog'liq. Oilaviy muhit, shaxsiy xususiyatlar, stress va ijtimoiy ta'sirlar muhim rol o'ynaydi. Ushbu muammoni erta aniqlash va kompleks psixologik yondashuv orqali bartaraf etish mumkin.

FOYDLANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Bandura A. Social Learning Theory. — 2016.
2. Muxina V.S. Bolalar psixologiyasi. — Moskva, 2018.
3. Hasanboyev J. va boshqalar. Pedagogika nazariyasi. — Toshkent, 2019. Elov Z.S. Psixodiagnostika va eksperimental psixologiya. O'quv-metodik qo'llanma. 2021. Buxoro 1-164.
4. Elov, Z. S. (2016). Researches of the Reasons Conditions. Fastors of Suicide Rick Intellectual Archive, 5(1), 49-53.
5. Elov, Z. S. (2022). O 'smirlik davrida shaxs xulq-atvorida kuzatiladigan reaksiyalarning psixologik ta'siri. Science and Education, 3(3), 442-447.
6. EZ Sattarovich. CONDITIONS AND THE REASONS OF CASES OF THE SUICIDE AMONG THE STAFF OF LAW-ENFORCEMENT BODIES. European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences Vol 5 (3) 2017